

Mikrotörténelem a határon

Sebők Marcell: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története. L'Harmattan, Budapest, 2007. 398 oldal

Annak ellenére, hogy a mikrotörténelem immáron hosszú évtizedekre visszatekintő nemzetközi múlttal rendelkezik, és kivívtta elismertségét a történelem szakma berkeiben, sajnálatosan kevés olyan magyar munka született eddig, ami ezen irányzat vagy „tünet” (kölsönvéve Jacques Revel kifejezését)¹ szellemiségét tükrözte volna. Jóllehet két *Mikrotörténelem* című magyar könyvsorozat is indult – a '80-as évek végén a Magvető, a '90-es évek végén az Osiris Kiadó gondozásában –, de sajnos mindkettő hamar véget ért. Míg az első kifejezetten magyar társadalomtörténész szerzők munkáira koncentrált, és így nem feltétlenül az olasz eredetű mikrotörténelem módszertanát tükrözte, addig a második inkább a nemzetközi szakirodalom legjobbnak tartott darabjait igyekezett megismertetni a magyar közönséggel. A L'Harmattan kiadó 2007-ben útjára indított egy újabb, magát megint csak mikrotörténelminek nevező sorozatot, ami a szerkesztők szerint újabb fordítások mellett elsősorban a nemzetközi módszertanon felnőtt új magyar történelem- és történelemtudományi megjelenési lehetőséget. Ennek a sorozatnak az első kötete Sebők Marcell *Humanista a határon* című munkája.

A történet főszereplője a címben szereplő humanista, az 1554-ben a Szepességben született Sebastian Ambrosius. A késmárki gimnázium befejezése után a szepességi lutheránus diákok egyik kedvelt egyetemét, Wittenberget választotta további tanulása-

nak helyszínéül. Néhány év után hazatért, és Eperjesen vállalt prédikatori állást, de hamarosan újra Késmárkra költözött: szülővárosa hívta vissza lelkésznek. Innen levelezett bécsi, leideni, zürichi, bázeli humanistákkal, sőt patrónust is talált magának, Késmárk ura, Thököly Sebestyén személyében, aki élete végéig oltalmába vette Ambrosiust. A nyugodt időszaknak vége szakadt, amikor a közeli Nagyőr birtokosa és a hozzá hasonlóan egyetemi képzettséggel bíró Horváth Gergely vallási eltévelyedéssel vádolta meg, kryptokálvinistának bélyegezte és a későbbiekben tisztségéről is el akarta távolíttatni. Ambrosius felvette a kesztyűt és évtizedes vita bontakozott ki közöttük, mely Horváth 1597-es halálával sem fejeződött be; Ambrosius kénytelen volt Horváth tanítványaival is vitába szállni. 1600-ban ért csak véget az egyre élesedő disputa: Ambrosius pestisben meghalt.

A rövid áttekintésből kitetszik, hogy Ambrosius életét követi végig a könyv – ettől még lehetne egy szokványos életrajz is. Sebők Marcell szándéka azonban nem az volt, hogy egy hagyományos biográfiát írjon; „... az Ambrosiusról szóló könyv mozaikos szerkezetű kell hogy legyen, mely mikrotörténeti metszetek sorozatából áll.”² Érdekes megközelítéssel próbálkozik a szerző: megpróbálja összekapcsolni a hagyományos életrajzot a mikrotörténet módszertanával. Ahogyan az a mű Bevezetőjéből is kiderül, a nemzetközi biográfia-elmélet már túllépett a hagyományos megközelítéseken és számos új, értékes szempontot vetett fel, többek között a szereplők önálló cselekvésének, korlátozott cselekvési lehetőségeinek vizsgálatát is. Pontosan ez a szemlélet jelenik meg több mikrotörténelmi munkában

¹ Jacques Revel: *Történelem földközelből*. In: Giovanni Levi: Egy falusi ördögűző és a hatalom. Budapest, 2001. 5.

² Sebők Marcell: *Humanista a határon*. Budapest, 2007. 18.

is.³ A mikrotörténelem azonban ritkán fordul az életrajzok felé, általában valamilyen esemény vagy konfliktus kapcsán nyújt elemzést. Teszi ezt főként azért, mert témája a történelem kevésbé ismert szereplői, egészen pontosan azok mozgásterének és viselkedésük okainak feltérképezése. Ezen szereplőkről, lévén kevésbé ismertek, kevés konkrét forrás maradt fenn, ezért egy, az adott szereplő életét teljes terjedelmében feltáró biográfia összeállítása sok esetben szinte lehetetlen feladat. Ambrosius után, mivel értelmiségi, író-alkotó ember volt, maradt bőven forrásanyag, tehát valóban lehetővé válik a részletes életrajz és a „mikrotörténelmi metszetek” együttes megjelenítése. Sebők igyekszik bemutatni Ambrosius mozgásterét is, amely nem kényszerpályaként, hanem lehetőségek soraként tárul fel előttünk. Ezek alapján Ambrosius életének időrendiségéhez nem mindig ragaszkodva az éppen felmerülő témákat bontja ki, vagy ahogyan ő fogalmazza meg: „A kötet fejezetei, mint mikrotörténelmi metszetek, olyan csomópontokat mutatnak be, amelyekben egy-egy problémakör Ambrosiuson keresztüli megvilágítása értelmezhető kontextusban mutatja az életút sajátosságait.”⁴ Így kapunk elemzéseket a főhős korai éveiről, a korszak peregrinációjáról, a teológiai vitákról, elsősorban a Formula Concordiae bevezetése körüli ellentétekről, a katolikus vallás és szertartások elemeinek továbbéléséről protestáns környezetben, a Gergely-naptár bevezetésével kapcsolatos ellenkezések háttéréről, valamint a humanista kapcsolattartás és információáramlás jellegzetességeiről.

A mikrotörténelem egyik legfontosabb eszköze a léptékváltás. Sebők ezt is igyekszik felhasználni, amikor Ambrosius életé-

nek állomásait nem önmagukban állóként mutatja be, hanem megpróbál kitekintést adni nagyobb jelentőségű témákra: a szepességi világra és a humanista (protestáns) Európára. Ha úgy tetszik, nála az életrajz csak „villámfény”⁵, behatolási pont, aminek révén betekintést kaphatunk a Respublica litteraria világába.

Természetesen a források itt sem fednek le mindent, Ambrosius korai éveiről a legfontosabb adatokat leszámítva alig lehet tudni valamit, és Sebők ezeket a hiányokat a mikrotörténelmi vagy történelmi antropológiai művek sokszor bevett módszerével igyekszik pótolni: párhuzamokat, analógiákat keres, a lehetségest, a leginkább valószínűt igyekszik megmutatni. Így ismerjük meg a szepességi evangélikus iskolák működését vagy éppen a humanista reprezentáció és tanulni vágyás összekapcsolódását a külföldi peregrinációk során, mint olyan tényezőket, melyek Ambrosius életét is befolyásolták, csak éppen nem maradtak fent a kifejezetten róla szóló forrásokban. Azonban ez a módszer tagadhatatlan színessége és hézagpótló szerepe mellett problémákat is felvet. Nem is arra gondolok elsősorban, hogy ezen kiegészítések esetleg félrevehetik az olvasót – ez egyáltalán nem jelent gondot, ha a szerző jelöli, ahogyan itt is, hogy mikor fordul párhuzamokhoz. Sokkal inkább zavaró, amikor olyan témák is előke-
rülnek, amikkel mások valóban sokat foglalkoztak, ebbe a szepességi humanista történetébe azonban a legnagyobb jóindulattal sem illenek be. Nem sok értelme van megemlíteni a kakasviadatok szimbolikus szerepét, ha mindössze annyit lehet elmondani róluk, hogy Késmárkon is tartottak ilyeneket s ennek révén felesleges hivatkozni Clifford Geertz nagyívú tanulmányára.⁶ Hasonlóan problematikus a macskazene kapcsán a nemzetközi kutatásokat felemlíteni,

³ Példa erre Giovanni Levi: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*, vagy Maurizio Gribaudi: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du siècle*. Párizs, 1987.

⁴ Sebők: *Humanista a határon*. 22.

⁵ A kifejezést lásd: Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen: *Boszorkányok Salemben*. Budapest, 2002.

⁶ Sebők: *Humanista a határon*. 7.

miközben a szerző bevallása szerint saját forrásaiban még csak nem is szerepel sehol a charivari.⁷

A mikrotörténelmi módszerek mellett továbbra is az életrajz marad a központi kérdés, e köré épül fel a mű. De vajon mennyire lehetséges a korlátozott cselekvési lehetőségek bemutatása? Hiszen fel kellene tárni, meg kellene mutatni az összes lehetőséget, ami a kortárs, jelesül Ambrosius rendelkezésére állt – ez pedig képtelenség, mert annyi elágazással bír, hogy lehetetlen végigkövetni mindet. Az életrajzírók esetében örök dilemma, hogy bizonyos kontextusokat ki kell emelni, míg másokat el kell hagyni. Ha azonban a válogatás nem szerencsés, akkor a szerző túl sok mindenről akar beszámolni, és épp ezért az olvasó (és bizony maga a szerző is) elveszhet az útvesztőben. Az életrajz önmagában nem biztos, hogy tökéletes sorvezető. Jól szemlélteti ezt a problémát a méretét tekintve legjelentősebb fejezet, az Ambrosius-Horváth vita elemzése, amely a leghosszabb, de talán legkevésbé sikerült része a könyvnek. Ebben a fejezetben ismerjük meg Ambrosius műveit, mivel azok többsége éppen a vita kapcsán keletkezett, és kontextusként Sebők megkísérli a korabeli nyilvánosság egy újabb értelmezésének a kibontását is. A szerző nagyon aprólékosan feltárta a teljes vita minden részletét és szemmel láthatóan semmit sem akart kihagyni belőle. Azonban a részletek maguk alá temetik a fejezetet. A Bevezetőben a korábbi szepességi egyháztörténeti munkákat terjengősnek, a részletekben túlzottan elmerülőnek tartó Sebők itt hasonló hibát követ el maga is.⁸ Az eltúlzott részletesség sok érdekes kérdést szorít háttérbe, amik között szerepel a színlelés (simulatio) és leplezés (dissimulatio) kérdése, vagy a vitatkozás korabeli átmeneti állapota, amikor a hagyományos, leginkább ókori szerzőkre való hivatkozás helyett a logikus érvelés is teret nyer, lassan kiszorítva

az előző módszert. Szerencsére a kötetet záró Összegzésben sorra kerülnek ezek is, de talán praktikusabb lett volna a vita kapcsán kifejteni őket.

Az életrajzok esetében egy másik különösen hangsúlyos probléma, hogy mennyire azonosul a történész hősével. Teljesen persze nem lehet elkerülni, így hiába írja le Sebők, hogy „vitáikat nem szabad a „jó és a rossz” kettősségében leírni”, neki sem sikerül semlegesnek maradnia.⁹ Főként azért, mert – ahogyan ezt ő is megállapítja – Horváthról jóval kevesebb információval bír, ezért igazán csak Ambrosius tetteinek mozgatórugóit tudja feltárni, Horváth csak mint egy mániákus vitatkozó jelenik meg a könyvben. Talán ha nem részletezné ennyire kettejük ellentétét, nem lenne ennyire erőteljesen szembetűnő az elfogultság sem. Különösen feltűnő ez akkor, amikor Ambrosius vallási felfogása kerül szóba: a vitában Horváth olyasmikkel vádolja, amik valójában igazak, így Horváth lényegében jogosan vitatkozik vele, hiszen leleplezi a magát lutheránusnak színlelő, valójában a kálvinizmussal kacérkodó lelkészt. Ami még akkor is így van, ha, amint erre Sebők is felhívja a figyelmet, ez különösképpen sem a késmárkiaknak, akik Ambrosiusnak állást ajánlottak, sem az egyházi bíróságnak, amelyek végül felmenti, nem okozott problémát.

Kérdés, hogy ez az elfogultság mennyire jelent problémát – valójában úgy tűnik, semennyire sem. Éppen csak arra mutat rá, hogy az életrajzíró általános nehézségei, a bevont újabb és újabb megközelítések dacára továbbra sem szűnnek meg.

Mindezeket túl Sebők Marcel kifejezetten izgalmas kontextusokat (vagy ha úgy tetszik metszeteket) boncolgat művében az életrajzon keresztül. Ilyen Ambrosius nemzetiségi hovatartozása, vagy az utolsó fejezetben sorra kerülő levelezési hálózatának felfejtése, amiből kiderül, hogy olyan ismert humanistákkal tartott kapcsolatot, mint Hugo Blotius, vagy Johan Jacob Grynaeus.

⁷ Sebők: *Humanista a határon*. 67.

⁸ Sebők: *Humanista a határon*. 18.

⁹ Sebők: *Humanista a határon*. 341.

Ambrosius elismertségét bizonyítja, hogy Jakobus Monavius 1595-ös szimbólumgyűjteményének 233 szerzője közül az egyik ő maga volt, több alkotással is képviseltette magát a kiadványban. Szintén nemzetközi elismertségét bizonyítja, hogy halála után európai barátai emlékkönyvet terveztek tiszteletére kiadni, bár ez végül nem valósult meg.

A szövegben akadnak kisebb problémák, előfordulnak felesleges ismétlések közvetlenül egymás után, például a végrendelet ismertetése a 272. és a 275. oldalon. Ennél zavaróbb az a következtetés, amivel a latin idézeteket hol lefordítja a szerző és lábjegyzetben közli az eredetét, hol egyáltalán nem törődik a fordítással és a főszövegben jelennek meg. Nyomdai hibából viszont olyan keveset találni, hogy nem is érdemes őket megemlíteni.

Végezetül talán érdemes egy kicsit elgondolkozni a könyv címén. Többféle olvasatot nyújt, több elágazással, akár csak egy történeti forrás. Humanista a határon: olvashatjuk mint földrajzi meghatározást, mert Ambrosius a Respublica Christiana határán, a török birodalom közvetlen szomszédságában, a korszakban katonai felvonu-

lasi területté változó Szepeességben élt. De a határon élt azért is, mert orthodox lutheránus közegben egy másfajta vallási megközelítés szerint gondolkodott a hitről, és emiatt konfliktusba került szűkebb pátriája hivatalos konfessziójával, nem terjeszthette szabadon minden gondolatát; peremre szorult. Ez lenne az elvontabb olvasata a címnek. De van egy harmadik is, mégpedig maga a mű. Nagyon sok mindent szeretne Sebők Marcell bemutatni, elmondani mindazt, amit forrásaiból az évek során kihámozott. Csak hogy ez akkora mennyiségű anyag, hogy nehéz vele dolgozni. Ha sikerül jobban megszerkeszteni, akkor bizonyos részei olvashatóbbá és átláthatóbbá váltak volna. Ugyanakkor egy nagyon alapos, hosszú éven át érlelt, imponáló forrásbázisra támaszkodó, a nemzetközi és hazai szakirodalmat egyaránt felhasználó munka született, amiről ezekután elmondható, hogy főszereplőjével ellentétben átlépte a címben szereplő határt és ami megérdemli, hogy egy induló sorozat első kötete legyen.

SOMORJAI SZABOLCS